

Начо Димитров. Трудова мобилност на каракачаните в България.

София: ИК Гутенберг, 2015. 308 с.

Системните проучвания на различните етническите и религиозни общности в България с акцент както върху всекидневната култура и фолклора, така и тяхната структура, вътреобщностни отношения, конструиране и изразяване на идентичности и др., се сочат от редица автори¹ като една от най-важните изследователски теми в българската етнология след обществено-политическите промени от 1989 г. в страната. Друга значима тема, която привлича все по-осезателно вниманието на българските етнологи от края на 90-те години на ХХ в. насам, са проучванията на придобилите значителни размери мобилност и миграции на населението извън страната и свързаните с тях социокултурни процеси. През лятото на 2015 г. беше публикувано монографичното изследване на Начо Димитров „Трудова мобилност на каракачаните в България“, съчетаващо тези две големи теми в българската етнология. Още тук може да бъде отбелязано, че това е изследователски прецизно и същевременно увлекателно написан текст, появил се точно десетилетие и половина след първото задълбочено изследване на каракачаните в България, направено от Жения Пимпирева. Проучването на Начо Димитров разширява и надгражда знанието за каракачаните, разглеждайки социокултурните трансформации и динамика на идентичностите на общността след 1989 г. във взаимовръзка с разнообразните форми на интензивна трансгранична трудова мобилност на каракачаните към съседна Гърция, която е „не просто допълнителна възможност, а основна стратегия за житейска реализация“ (с. 10).

Книгата се явява публикуван вариант на докторската дисертация на Начо Димитров, разработена в Института за етнология и фолклористика с Етнограф-

¹ Вж. например: Valtchinova, G. Folkloristic, Ethnography or Anthropology: Bulgarian Ethnology at the Crossroads. – *The Journal of the Society for the Anthropology of Europe*, 4 (2), 2004, 7–8; Elchinova, M. Sociocultural Anthropology in Bulgaria: Desired and Contested. In: Bošković, A. (ed.). *Other People's Anthropologies: Ethnographic Practice on the Margins*. Oxford, New York: Berghahn Books, 2008, 77–78. Беновска-Събкова, М. Разширяване на хоризонтите, оспорване на границите: българската етнология през периода 1989–2010. – *Българска етнология*, 32 (2–3), 2011, 14–15.

ски музей при БАН под научното ръководство именно на Жения Пимпирева, като авторът е направил само дребни структурни, но не и съдържателни корекции. Монографията се състои от увод, три глави и заключение, придружени от подробна библиография и документално приложение. Уводната част (с. 9–23) е кратка – в нея са определени обектът („каракачаните в България, както и българи/ки, женени/омъжени за каракачани, и деца от смесени бракове“) и предметът на изследване (формите на трудовата им мобилност в Гърция). Дефинирани са основната цел на изследването и изследователските задачи, а именно – проучване на трудовата мобилност на каракачаните като процес, чрез изясняване на причинно-следствените връзки, задвижващи и поддържащи този процес, разкриване на типичните и специфичните проявления и динамиката му във времето, проследяване от етнологична перспектива на ефектите и последиците от мобилността за общността. Последните са изяснени по-конкретно в контекста на обосновка на тероретичната рамка на изследването в края на първа глава – „промените във всекидневната и трудовата култура, размествания в семейната структура, организирането по нов начин на празнично-обредната система, конструирането на идентичности и т.н.“ (с. 80).

В първата глава на монографията (с. 24–97) са изнесени именно теорията и методологията на изследването. В частта, посветена на теоретичните подходи към мобилността и миграциите, са дефинирани, дискутирани и деконструирани разнообразните термини, понятия, определения, класификации и концепции, използвани в миграционните изследвания. Критично, стегнато и много ясно са проследени основните теоретични модели, прилагани при проучване на трудовите миграции – както относно задвижващите миграцията фактори, така и онези фокусирани върху ефектите и последиците от нея, концептуализирайки я като процес (на макро-, микро- и мезоравнище).

Това обобщено представяне не е направено самоцелно, авторът търси „онези идеи и схващания в теоретизирането на миграциите, които биха били полезни при изследването на възможно най-голям брой и възможно най-разнообразни случаи на трудова миграция“ (с. 43–44). Това е стремеж, имащ своите основания, който е споделян и от други изследователи, търсещи по-генерален обяснителен поглед върху миграционните процеси. В случая впечатление прави лекотата, с която след направения теоретичен преглед Начо Димитров посочва идеите и постановките, които според него „могат да бъдат използвани при изследване на (почти) всички случаи на възникване и развитие на трудова миграция/мобилност“ (с. 78–79). Това са: концепцията за изталкващи/привличащи (push/pull) фактори, чието наличие авторът посочва като необходимо условие изобщо за възникването на миграция, и мрежовата теория и ролята на социалния капитал, обясняващи развитието и поддържането на миграционните процеси във времето и пространството. Заслужава внимание впитането в тази теоретична рамка на т.нар. теорема на Томас², което се явява и специфичен

² „Ако хората дефинират дадени ситуации като реални, то те са реални в последиците си.“

теоретичен принос на Начо Димитров – дадено човешко действие, направен избор, демонстрирано поведение в някаква ситуация могат да бъдат разбрани, само ако под внимание бъдат взети субективните представи на хората за тази ситуация и оценките им за алтернативните възможности. Обоснованият от автора подход е последователно приложен при анализа на събрания етнографски материал и преминава като водеща нишка през останалите две глави на текста.

Отделен въпрос е дали и доколко това, че няма единна и кохерентна теория, която да обясни миграционните движения в цялост, е слабост и недостатък на миграционните изследвания. Личната ми убеденост е, че липсата на общовалиден подход към миграционните процеси и проучването им от различни и често противоречещи си позиции не води до стесняване на изследванията и до тяхната неефекасност, дори напротив. Формулирането на валидни закони в социалните и хуманитарните науки е отдавнашен стремеж, който досега обаче не се е увенчал с успех. И това е така, защото, както отбелязва самият Начо Димитров, „трудно могат да се предвидят субективните нагласи, представи, очаквания и съответно решения“, които често „биха могли да бъдат и ирационални“ (с. 77). Затова богатството на гледни точки, многообразието от теоретични концепции и различни проблеми, върху които се фокусират, са по-скоро ценност отколкото слабост и при миграционните изследвания.

Изследването стъпва основно на лично събрани на терен етнографски данни и това е друг съществен принос на Н. Димитров, още повече, че материалите са предадени в Народописния архив на ИЕФЕМ – БАН. Определящо за богатството на събрания теренен материал и дълбочината на проведеното изследване е използването на концепцията на мултиситуираната етнография – Начо Димитров провежда проучванията си в селища в трите основни ареала в България с компактно каракачанско население (района на Рила в Югозападна България; Северозападна България и средна Стара планина), но също така в района на Солун в Гърция, където работят или са работили по-голяма част от събеседниците му. Така, реконструирайки и анализирайки в текста си мигрантското всекидневие и трудовия свят на гурбетчиите, Начо Димитров се позовава не само на разкази на завърналите се в България, а и на интервюта, записани на място по време на реалното пребиваване на събеседниците му в работните им дестинации в Гърция.

Втора глава (с. 98–185) разглежда трудовата мобилност в живота на каракачаните. В контекста на избрания обяснителен модел миграционната активност на каракачаните е поставена в по-общия социално-икономически и политически контекст в България и Гърция след 1989 г. Открити са изгласващите и привличащите фактори (качеството на живот, достъпът до работни места, размерът на доходите, нагласите и очакванията на хората), както и четири благоприятстващи фактора, определящи съседна Гърция като конкретната трудова дестинация на каракачаните – устойчивата разлика (в полза на Гърция) в доходите/разходите, лесният за каракачаните достъп да трудови визи, ролята на познанията по гръцки език, близкото разстояние. Вторият и третият от тези

благоприятстващи фактори са най-съществени и практически обясняват защо за каракачаните Гърция като трудова дестинация е „не просто възможна, а направо лесна и следователно много вероятна“ (с. 113–114). Тук Н. Димитров открива и друго, според мен, много важно обяснение – за останалите български граждани, в много случаи незнаещи езика и с много по-труден достъп до работна виза, миграцията в Гърция е дългосрочна и нерядко се превръща в емиграция, докато в своите нагласи и намерения каракачаните виждат миграцията като временен етап в живота си, именно защото могат да влизат и излизат от страната свободно и знаят езика, което предполага по-лесен достъп и до трудовия пазар, следователно по-ниски нива на притеснение, че ще могат повторно да си намерят работа. Макар че визите за влизане в Гърция отпадат за всички български граждани през 2001 г., според наблюденията на Н. Димитров засилената конкуренция на трудовия пазар настъпва едва след приемането на България в ЕС през 2007 г. и разразилата се световна икономическа криза година по-късно. Тук обаче авторът оставя недокрай изяснен въпроса как нарастналата несигурност на пазара на труда рефлектира върху характера на миграцията и нагласите на хората – дали има тенденция за удължаване на престоя и дали нараства делът на хората, които са решили да останат със семействата си в Гърция, или напротив – нараства броят на завърналите се в България и намаляват желанията изобщо за миграция?

Подробно и задълбочено е изследвано мигрантското всекидневие в Гърция, като са проследени и промените през различните периоди и етапи от трудовата мобилност – разгледани са такива теми като: жилище и жизнени условия, храна и хранене, свободно време, празници, семейство и вътресемейни отношения. В отделен параграф е отделен трудовия свят на мигрантите – защото „заема твърде важна част“ от тяхното всекидневие (с. 137–138). Тук са сравнени отношението към труда и особеностите на трудовия свят на каракачаните преди 1989 г. в България и след това в Гърция. Любопитно би било сравнението с промените в трудовия свят на онези каракачани, които не са били мигранти (колкото и малко да са) или онези работили за по-дълъг или кратък период в постсоциалистическа България преди или след работата си в Гърция. Авторът е могъл да положи разликите (а може би и някои прилики) в избраната от него теоретична рамка и това само би задълбочило неговия анализ на трудовия свят.

Третата глава (с. 186–255) проследява влиянието на трудовата мобилност върху общността в контекста на отношението политика-идентичност. Главата започва с ретроспективен поглед към политиката в социалистическа България към каракачаните. Позовавайки се и на по-ранните изследвания, авторът прави извода, че социалистическата държава не провежда специална политика към тях след началния период на усядането им. Фактът, че те са сред добре интегрираните общности в страната, запазили етно-културна специфика, но и същевременно почти неотличими от мнозинството български граждани, определя в значителна степен отношението и рекацията на каракачаните към гръц-

ката политика след 1989 г. В този контекст е разгледана дейността и ролята на Федерацията на културно-просветните дружества на каракачаните в България като пазител на каракачанските културни образци, език и традиции, но и като своеобразен посредник между общността и гръцката държава и гарант за каракачански произход, в т.ч. във връзка с достъпа до визи (визи получават единствено членовете на местните каракачански дружества, респ. Федерацията). Гръцката политика и дейността на Федерацията създават условия не само за улеснена трудва мобилност към Гърция, но и за трайно заселване там, стига да има желание за това сред каракачаните. Въпреки това теренният материал на Н. Димитров потвърждава изложеното в предходната глава наблюдение, че миграцията се възприема като временна стратегия за справяне с икономическите затруднения в България и само в много редки случаи е свързана с емиграция. Тук обяснението е доразвито, като изследователското внимание се фокусира върху начините, по които биват конструирани социокултурните граници и динамиката на идентичностите сред каракачанското население, при това в условията на трудовата мобилност. Различията както с гръцките саракаци, така и с останалите гърци, установени по време на трудовия престой в Гърция, и значението на локалната идентичност и формиралата се с годините културна идентификация и принадлежност към българското общество са в неговата основа. Това също така дава отговор на въпроса защо броят на членовете на каракачанските дружества започва да спада, когато отпада необходимостта от виза за работа в Гърция

В края на книгата Начо Димитров разглежда важни въпроси, свързани с транснационалната идентичност. Транснационализмът е разгледан в контекста на отношението между жизнен свят и трудово всекидневие в Гърция, при което „ако всекидневието е конкретната и жизнена, всеобхватна пълнота на жизнения опит на човека, то жизненият свят е неговият смислов хоризонт“ (с. 243). В тази интерпретативна рамка и на основата на етнографския материал Н. Димитров разграничава четири типа мигранти според транснационалната им ангажираност. Първата група включва онези мигранти, при които транснационална идентичност практически липсва – техните планове не са свързани с мигрантския трудов свят, а с всекидневието в България, където са техните близки, включеността в гръцкото общество е незначителна. При втората група мигранти социалното общуване излиза в по-голяма степен извън рамките на трудовото всекидневие, те поддържат по-широк кръг от познанства в Гърция, а след прибирането си в България изпитват носталгия към гръцката реалност. Третата група включва членове на цели семейства заедно с децата, живеещи и работещи в Гърция. Всекидневието им слабо се различава от това на останалите гърци. Въпреки това техните планове за бъдещето остават свързани с България. Най-малобройна е четвъртата група, съставена от децата и внуците на каракачаните от предходната група. Без да изключват възможността за прибиране в България, те нямат категорично такова намерение, т.е. „техните

представи и очаквания се разполагат и в двете реалности“ (с. 253). Това проблематизиране на транснационалната концепция и дефинирането на четирите (идеални) типа мигранти според транснационалната им ангажираност, при това въз основа на събрания етнографски материал, е сред важните приноси на книгата. В това отношение тезите и изводите на Н. Димитров кореспондират с резултати и изводи на други изследователи, работещи в теоретичната рамка на транснационализма³.

За сметка на задълбочения анализ на динамиката на идентичностите в резултат от интензивната трудова мобилност, по-слабо изследвани остават някои други ефекти от нея в изпращащите мигрантите места, като например инвестирането на спечелените средства за подобряване на жизнената среда, трансформациите в сферата на материалната култура и потреблението, промените в социалните статуси, роли и отношения. Доколкото по-голямата част от интервютата на Н. Димитров са проведени именно в изпращащите мигрантите места, той би могъл да засили анализа по тези изследователски проблеми. Това обаче в никакъв случай не омаловажава проведеното изследване, а открива една допълнителна възможност, от която би могъл да се възползва в бъдеще.

Общата оценка за монографията на Начо Димитров е положителна – тя представя резултатите от добре планирано и методологически системно проведено изследване, в резултат от което е събран качествено нов етнографски материал, изложен и анализиран задълбочено. Важно значение за това има и добрата теоретична подготовка на автора и изработената интересна и ползотворна интерпретативна рамка. Книгата ще бъде полезна за всички изследователи на миграциите, но също така е увлекателно четиво и за по-широк кръг читатели, изкушени от познание за етно-културните процеси в България и балканския регион.

Д-р Ивайло Марков, главен асистент
Институт за етнология и фолклористика с Етнографски музей при БАН
Московска 6А
1000 София
E-mail: ivo.d.mark@gmail.com

---

³ Вж. например концептуализирането на четири типа проявления на транснационализъм от друга гледна точка в Dahinden, J. The Dynamics of Migrants' Transnational Formations: Between Mobility and Locality. In: R. Bauböck, T. Faist (ed.). *Diaspora and Transnationalism: Concepts, Theories and Methods*. Amsterdam: Amsterdam UP, 2010, 51–71.